

ԲԱԶՄԱՎԷՊ ՀԱՆԴԻՍԱՐԱՆ

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ - ԳԻՏԱԿԱՆ - ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ

ՌՅՀԴ-ՌՅՀԵ

ՀԱՏՏՐ

ՁԲ

1925

ՄԱՅԻՍ

ԹԻԻ 5

Ս. ՂԱԶԱՐ

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

Ա Գ Ա Պ

(Օտարաց եւ Հայոց մէջ)

(Շարունակութիւն տես Բազմավէպ 1925, էջ 100)

Ա Գ Ա Պ Կ Ը կատարուէր նաեւ մեծելոց տարեկարծին և մանաւանդ մարտիրոսաց տոնախմբութեանց օրերը: Զայս կը գտնենք Սրբոց վարուց մէջ, ինչպէս ի Զմիւռնիա 155ին՝ վկայագիրն սրբոյն Պողիկարպոսի կ'ըսէ. « Ժողովեցաք մեք զոսկերս նորա մեծագինս քան զականս պատուականս . եղաք զնա ուր արժանն էր: Յորում տեղուջ՝ որչափ ինչ մարթ է ժողովեալ մեր, ըստ շնորհելոյ Տեառն ուրախութեամբ և զեծութեամբ առնեմք զօր յիշատակի վկայութեան նորա, իբրու ի յիշատակ՝ որոց յառաջագոյն առաքինացան, և որոց զհետն գան ի կրթութիւն և ի հրահանգս»: Դար մը վերջ նոյն սուրբին յիշատակին նախընթաց երեկոյին հսկում և ազապ կը կատարուի: Զայս կը յիշատակէ Ս. Պիոն քահանային վկայագիրը. « Cum ante diem quam na-

talis Polycarpi adveniret (Pionius) cum Sabina et Asclepiade devotus insisteret jejuniis, vidit in somniis sequenti die esse capiendum... Facta igitur oratione solemni, cum die sabbato sanctum panem et aquam degustassent ». — Ազապի սեղանը գտնուած են արձանագրութեամբ, ինչպէս յԱփրիկէ Թիքսզէոսի մօտ, որ փոխադրուած է Լուվրի Թանգարանը (թ. 3023), ի Մաթիֆու մերձ Ալժէրի, ի Թիփազա և այլուր: Կան եւս ազապի ազակիէ բաժակը Աւնէրիի հին եկեղեցեաց աւերակաց մէջ գտնուած, ինչպէս ի Մոռսթ. բազմաթիւք են ասոնցմէ Հռոմայ գետնադամբաններու մէջ եղածները. ոմանց վրայ գրուածներ ալ կը տեսնուին, ինչպէս Victor vivas (bibas) in nomine Laure(n)ti և այլն: Արեւմտեան ծխարանը ազապի օրհնու-

Թեան համար չունի մասնաւոր աղօթքներ: Եւայց յոյժ հաւանական է, որ քրիստոնէութեան առաջին երեք դարերուն մէջ կար մասնաւոր յատուկ կարգ պաշտամանս, ինչ որ կը գտնենք Հիպպոլիտայ կանոնաց մէջ և մանաւանդ Թոմազիի հրատարակած Աղօթից և խնդրուածոց զբոյսկին մէջ (Libellus orationum et precum), որ հին ձեռագիրներէ հաւաքեր է, որուն վերջին մասին մէջ կը հրատարակէ. «Oratio ad agapen pauperum Da Domine., — Item pro his qui agapen faciunt præfatio. Oremus dilectissimi, — Item alia. Sanctum ac venerabilem. և այլն».

Մեզ անծանօթ է հին Հայ — քրիստոնէական — ասորական դարուց մէջ ինչ սովորութիւն որնէր մեր ազգը, բայց շատ հաւանական է, որ նա հետեւող մեղած է Ասորոյն: Զորրորդ դարուն նկատմամբ մեզ իջած աւանդութիւն մը Ս. Սահակ Պարթեւէն, Լուսաւորիչ իրեն դիմող քուրմերուն՝ որ քրիստոնեայ եղեր էին՝ կ'ըսէ. «Պտուղք ընծայից սրբութեան տաճարի Աստուծոյ նուիրեալք՝ ձեզ եղիցին օրհնութիւն ի ժողովրդոց՝ փոխանակ պիղծ զոհիցն այնոցիկ, որովք հաղորդեալք լինէիք դուաց, այժմ սուրբ պատարագացն երախայրիք և այլովք ընծայեալ պտղովք՝ հրէշտակաց սրբոց հաղորդք գտանիցիք» (Սոփերք Ա. 130): Գիր աւանդութեանս մանրամասն կը զնէ քահանայից բաժինը. կ'ըսէ. «Հասցն ձեր եղիցին ի պատարագաց կաշի, և աշոյ երին, անդամ և ճրագու, և դմակ և սիրոյ և այլն: Այս պատարագ բառին յիշատակութիւնը կը յիշեցնէ Ս. Սահակայ կարգ քահանայից առ ժողովականս՝ ազապի նկատմամբ հետեւեալքը, որոնք ցոյց կու տան, որ հինգերորդ դարուն սովորութիւն էր ննացած ազապի կարգը, վասն զի կ'ըսէ (Սոփերք Ա. 96). «Քահանայք միաբան կատարեացն զպաշտօնն և զպատարագ ազապացն. առանց աւետարան կարգաւոյ մի իշխեսցեն քահանայքն մատուցանել. ապա թէ զացի ոք ի նոցանէ

յորկորոտութեան՝ յառաջ քան զպատարագն, ի պատարագին հացն մի իշխեսցէ երթալ...» Ս. Ներսէս Շնորհաւի, որ իւր մեղրածորան վարդապետութեամբ թագաւորներ և հայրապետներ լուսաւորեր էր մեր ազգին ինչ ինչ բանից և զլուսածոց և սովորութեանց նկատմամբ, պայծառ կերպով մեր առջև կը դնէ ազապի շուրջ դարձած խնդիրները Ասորոց գրած Թղթովք: Հայք Զատիկի օրը և ննջեցեաց հոգւոց յիշատակին համար կենդանի կը զոհէին, զոր մատաղ կ'անուանենք: Ասորիները կ'ամբաստանէին հայերը, որ իրենց այս զոհերովք հրէամիտ աւանդութեանց կը հետեւէին: Շնորհաւի կը հերքէ այս ամբաստանութիւնը և կը յաւելու. «Որ ըստ հրէական օրինացն առնիցէ զմատաղ Զատիկին կամ զյիշատակ հնագուցեացն ի Քրիստոս, ոչ միայն խտտի է, այլ և յար և վնասակար»: Հայք մատաղի համար կ'ընտրեն կենդանին՝ կամ ամառիայ կամ որպէս պատահէ՝ աւելի կամ նուազ, և եթէ արու կամ էգ՝ անհոյժ եղեալ...» մատաղը կը կատարեն «ի Նորս Զատիկս առաւօտին». զայն կը ճաշակեն «բազմ մալ և ի տունջեանս, յաղագս մեռելոցն յիշատակի»: Շնորհաւի ինչ ինչէ մեր վերջէ մէջ բերած Ս. Սահակայ Լուսաւորչէն եկած իբր աւանդ կարգադրութիւնը, բայց հետեւեալ տարբերութեամբ կամ մեկնութեամբ. «Նա (Սովսէս) սահմանեաց տալ նոցա (Ղեւտացւոց) տասնորդս յամենայնէ, (Լուսաւորչէն մեր) հրամայեաց ժողովրդեանն՝ զի փոխանակ մեռելոցն կոռն նուիրաց, զոր մատուցանէին յառաջագոյն, նուիրեսցեն միոյն Աստուծոյ նուէրս յանբանից կենդանեաց զենմամբ, օրհնութեան աղիւ իառնելով ի Զատիկ յարութեանն Տեառն և յիւրաքանչիւր տօնս տըրուեակաճս և յերեկի սրբոց և ի յիշատակ ննջեցեացն ի Քրիստոս՝ իբրեւ զտոյրս որոյմանեան ի կրակոյս ողբասաց յանուն եղալ»: Շատ հետաքրքրական և

1. ԼԵՐԵՆԵ ԿԵ յիշէ ՄԻՃԻՆ Գրիգորի Քահանայապետի կարգադրութիւնը նորագործ անգղիացւոց համար

հետաքննական խնդիր մ'է հետեւեալքն, զոր Շնորհալիւն կը յաւելու. «Նա (Լուսաւորիչն) ոչ ի յանձնէ եզ զգառին զեւնումն Զատիկին, այլ ի Հոռոմայեցւոյ եկեղեցւոյն ընկալաւ և աւանդեաց, որպէս և այժմ առաւել զգոշուածեամբ քան զմեզ առնեն զայս յամենայն եկեղեցիս փառնկաց. քանզի խորովեալ զգառն ի Զատիկին աւուրն դնեն ի խորանն ընդ պատարագաւն, և յիս սուրբ խորհրդոյն հաղորդելոյ՝ բաժանեն զնա քահանայքն և տան իւրաքանչիւր մասն, և ի նմին իսկ յեկեղեցւոյն ուտեն զնա յառաջ քան զայլ հասարակաց կերակուրս »:

Բէշըռէլ (Bescherelle) բաղգիրբը զատկական գառին (agneau pascal) ներքե կը դնէ. «Հայք Զատիկին օրը կը կախէին եկեղեցւոյ մէջ խորոված գառը և եպիսկոպոսը հայրապետական զգեստովը կը բաժնէր զայն ներկայից, իրենց եպիսկոպոսներն մին 1570ին վերջոց այս սովորովը. Զորեքտասաներորդ դարուն, կ'ըսէ նոյնը, զրեթէ ամէն եկեղեցիներուն մէջ կ'օրհնուէր զատկական գառը պատառազով միջոց: Հին միաբանութեանց մէջ կ'օրհնէին զայն պաշտամունքէն վերջը և կը ճաշակէին զայն ճաշու պահուն սեղանատան մէջ, 1780ին այս արարողութիւնս կը կատարուէր տակաւին Փարիզու Ս. Վիկտուոր արքայաբանին մէջ:

Շնորհալւոյն անհարկութիւնը Հոռոմայ եկեղեցիէն առած սովորութեան արդեօք նշմարքն է, որ մինչև ցայսօր կը կատարուի Ս. Ագնէսի տոնախմբութեան օրը երկու զառանց օրհնութիւնը սոյն սըր-

բուհոյս արտաքոյ պարսպին Հոռոմայ իրեն նուիրուած եկեղեցւոյն մէջ, որ և այս տարի կը նկարագրէ L'Osservatore Romano լրագիրը, ինչպէս նաև l'Avvenire d'Italia Պորտիոյ օրաթերթը կը գրէ այսպէս Յունուար 20ին, La benedizione degli agnelli վերնագրոյն ներքե, Թէ ճշտ սովորութեան Սրբուհի Ագնէսի կուսին տօնին օրը, քահանայապետը կ'օրհնէ զառներ, որոնց բուրդովը պիտի շինուին սուրբ պալիւսները... Սպիտակ և կենդանի զառնուկներ, զարդարուած ծաղիկներով և ժապաւններով, երկու բարձրու վրայ կեցուցած, նախ կ'օրհնուին Սրբուհւոյն Ագնէսի տոնարարին մէջ այն սեղանին վրայ՝ որոյ ներքե կը հանգչին սրբուհոյս աճիւնները, և յետ հանդիսաւոր պատուաբազին կը կատարուի օրհնութեան մասնաւոր արարողութիւնը: Յետոյ արարողապետը.. առնելով երկու զառնուկները կը տանի վատիկանու քահանայապետական պալատը, ուր կ'ընդունին զանոնց Ռոմայի սուրբ պատարանին գերապայծառ զանրէքը և այլն.. կը ներկայացնեն Քահանայապետին, որ զանոնց օրհնէ: Երկու սիրունակ և սպիտակ անասունները կը յանձնուին Քահանայապետական սրահին աւագնէքին, որ առաքելական պալատաց կառով մը զանոնց կը տանի և կը յանձնէ սրբուհւոյն Չէչիլիա վանքին բնետիկտեան կուսանաց, որպէս զի զանոնց սնուցանեն մինչև մերձաւոր Զատիկին օրը և յետոյ անոնց բուրդովը շինուին սրբազան պալիւսները»:

Հեղինակը կը յաւելու, որ այս արարողութիւնս կը կատարուի անխշատակ հին ժամանակէ: Ընդհանրական բառագիրն վարուց և պատմութեան են. Տէգորթիի և Բաշըլէի կ'ըսէ Զատիկական գառին համար տոն նշանակութեան մէջ. «Օրհնեալ գառ մը Զատիկին օրը ուտելը տեղեց դարեք քրիստոնէից մէջ, արարողութիւնը կը կատարուէր եկեղեցւոյ մէջ, մասնակից էին քահանայք և հաւատացեալք, Հոռոմայ մէջ երբեմն քահանայապետը, երբեմն ծիրանաւորներէն ամենէն երիտասարդը կ'օրհնէր

վեցերորդ դարուն վերջեր. «Boves solent in sacrificio Dæmonum multos occidere. Debet his etiam hac de re aliqua solemnitas immutari, ut die Dedicationis, vel natalitio sanctorum martyrum, quorum reliquiæ illic ponantur tabernacula sibi circa easdem ecclesias, quæ ex fanis commutatae sunt, de ramis arborum faciant, et religiosis conviviis celebrent (S. Greg. Epist. L. XI, L. XXI..): Ընթերցող այս տողերս կարացած պահուն, անշուշտ կը նշմարեն Թէ նման կարգադրութիւնք է, որ մեր Լուսաւորիչ աւ ըրած է մեր ազգէն համար:

գառը: Տակաւին կը տէէ Հայոց մէջ զատկական գառին ճաշակութիւնը:

S. Pétrides գատկական գառին համար կ'ըսէ. Յոյն ծիսաբանը (euchologe) աւտը համար կը պարունակէ մասնաւոր օրհնութիւն մը: Վահանայն նախ կ'ըսէ ամէն պաշտամանց համար եղած սկզբնական աղօթքները, յետոյ երիցս կը կրկնեն չՔրիստոս յարեաւ, հուսկ աղօթք մը, որուն մէջ կը յիշատակուին Արարահմու զոհած խորը, Աբելի ընծայած գառը և անառակի զարծին համար մորթուած պաւարակ եզր: Գոհար՝ բացի այլոց կը յիշէ և այլ աղօթքներ: Այժմ յոյն եկեղեցիներումէջ Զատկին օրը կը տանին եկեղեցի՝ օրհնութեան համար զոհէ առ նուազն գառան քառորդ մաս մը, պանիր, բայց աւելի կարմիր ներկուած հաւկիթ: Հետաքրքրութեան համար կ'ըսէ, յիշենք որ հոռմէական երկոտասաներորդ կարգին համեմատ, քահանայապետը և ծիրանաւորները կ'ուտէին գատկական գառը «Աւուր պասիք» երգին ժամանակ, որ յոյն գատկական պաշտաման ամենագեղեցիկ յաղթական երգերէն մին է:

W. Henry սոյն բառարանիս Agnus Dei (Փառն Աստուծոյ) յողումծին վերջը կը գրէ. Սուրբ շաբաթուն մէջ պատարագի տանն կայ գառի օրհնութիւն մը. արարողութիւն մ'է, որ տակաւին մի քանի եկեղեցիներ կը կատարեն: Եկեղեցի կը բերեն զատ մը պատարագի վերաբերութեան պահուն և մասնաւոր կանոնով մը կ'օրհնեն զայն. Հողովմէական ծիսաբանին մէջ ձեւը արարողական է: Արդէն այս օրհնութիւնս կը կատարէին եօթներորդ դարուն Սպանիոյ վիսիգոթ եկեղեցիներումէջ: Զատկական գառին օրհնութիւնը կ'ըլար Զատկի կիրակէն պատարագէն վերջ աւանդատունը: Եթէնք կը սխալին երբ կ'ամբաստանեն Արեմտեան եկեղեցին, որ մի և նոյն ժամանակը երբ Յիսուսի Քրիստոսի պատարագը կը մատուցուի սեղանին վրայ, նոյն ժամանակ կը նուիրեն գառը: Այս օրհնութեան բազմատեսակ կարգերը կան մոզարապեան ծիսաբանի գրոց մէջ...

Շնորհալին պայծառ կերպով հակառակորդաց ինչ ինչ առարկութեանց պատասխանելէն վերջը կ'ըսէ: Թէ ինչպէս պէտք է կատարել «զմատաղն Զատկի և զՏեառնականի և զննջեցելոցն յիշատակի, զաւելորդան և զյետոյ մտեալսն ի տգիտաց՝ ի բաց հանելով՝ զի առանց զայթակղութեան կատարեսցին»: Զատկի մատաղը այսպէս պէտք է ընել. Վահանայն Քրիստոսի խաչովը կը կնքէ աղը, ըսելով վրան՝ սահմանուած սաղմոսը և աղօթքը և ապա աղը գառին կը տրուի որ ուտէ, որպէս զի Աստուծոյ խօսքով և աղօթքովը սրբուի: Զայն կ'ընենք, որպէս զի բնութեամբ սուրբը, որ Աստուծոյ պիտի նուիրուի՝ աւելի սուրբ ըլլայ: Եետոյ ինչպէս ո և է անասուն մը ո և է տեղ մը զայն պէտք է զենալ, խորովել, և քահանային մասը՝ իրբեւ Աստուծոյ նուէր՝ անոր տան և միւս մասը ուտեն. այս կերպով կատարուին նաեւ տէրունական տօներու և Աստուծոյ սուրբերուն համար եղած մատաղներ: Տերունեան մատաղը, որ Աստուծոյ խոստացուած մատաղն է, այսպիսի է աւտը պաշտաման կարգը: Վահանայը կը կարդան աղին վրայ գրուած օրհնութիւնը և զայն անասնոյն կու տան. յետոյ կը զենուն կենդանին և քահանային՝ անկէ եղած բաժինը կու տան և մնացածը կը բաշխեն աղքատներու և կարօտեալներու: Կ'արգելու ինչ որ տգէտ քահանայը կարգադրեր են, այսինքն է ծածկել անասունը կարմիր զգեստներով և եղջիրները նաւրօտով կապել, վասն զի այս բաներս հին օրէնքին համեմատ են, աւելորդ և անօգուտ, նա մահաւանդ պատճառ զայթակղութեան: Ննջեցելոց մատաղը, կ'ըսէ, պէտք է այսպէս ըլլայ. Վահանայը կը ժողովին մէկտեղ եկեղեցւոյ զուռը, իրենց հետ պատարագին տէրն ալ, կը զնեն աղը սուրբ խաչին առջև, և կ'երգեն գրուած սաղմոսն և պաշտամունքը, կ'ընթեռնուն կարդացմունք և աղօթքները երկիւղով և ջերմեռանդ սրտով, կը յիշեն մեռելին անունը և կը խնդրեն անոր համար Աստուծոյ մեղքերուն թողութիւն. կու տան օրհնեալ

աղը և կը զենուն անասունները, կու տան քահանայից համար սահմանուած մասերը, և ֆառացածներովը նախ անօթիները և կարօտեալները կը կերակրեն, և թէ որ աւելնալու բան ալ ֆառացի սիրելիները և բարեկամները. և բացի առաջին օրէն՝ միւս առաջիկայ օրերուն համար անոնցմէ բան մը պէտք չէ ամբարեւ իրեն՝ տան կերակուրի համար, վասն զի Աստուծոյ նուիրուած է: Նաև ոչ ոք տգիտաբար ըսէ, թէ առանց մատաղի՝ ննջեցելոց համար պատարագ չի մատուցուիր, վասն զի այս բանն ըսելը մեծ ամբարշտութիւն է: Որովհետև անասուններու զենմունքը՝ առաւելութիւն մը չունի կենդանեաց կամ մեռելոց տանդակութեան համար, բայց միայն իրրև ողորմութեան տուրք մը: Վասն զի պատուիրան մը կայ որ Աստուած տուեր է ամէն բանէ նուէր հանել իրեն՝ աղքատներու ձեռքով, ինչպէս պտուղէ, սերմաներէ, այսպէս նաև անասուն կենդանի: Իսկ Քրիստոսի պատարագը, զոր կը կատարեն ճշմարիտ հաւատորմ սուրբ քահանայք՝ ննջեցեալներու անուամբ, մտքէ և խօսքէ վեր է մեծութեամբ: Շնորհալի հայրապետս կը կրկնէ և կ'երեքնէ իր այս թղթոյն մէջ, որ մատաղը՝ ողորմութեան տուրք է և ոչ այլ ինչ, և տրուած ողորմութիւնն թէ՛ մեռելոց և թէ՛ կենդանեաց մեծապէս օգուտ է:

Այժմ թէևս մեր ազգը մատաղներու կարգն և պաշտամունքը հնոց չափ չի կատարեր և կամ այն յաճախութիւնը չունի, բայց քառորդ դար առաջ ինչ ինչ վայրեր, մանաւանդ ուխտատեղեաց մէջ մեծ հանդիսաւորութեամբ կը կատարուէր: Երբ ուխտաւորը կը դառնային Երուսաղէմէ, Էլմիսնէ, Մշոյ Ս. Կարապետէ, Կարնոյ կարմիր վանքէն և Լուսաւորչէն, ինչպէս նաև Արմաշէն՝ հետերնի կը բերէին պատարագի մասէն և զայն յարգանքով կը պահէին տան մէջ՝ իրրև նուիրական սրբութիւն մը և զայն ցոյց կու տային իրենց մտերիմ բարեպաշտներուն: Այդ թուականն կէս դար առաջ դեռ աւելի վառ էր հայ ժողովրդեան բարի հաւատոց

ճշմարիտ ջերմեանդութիւնը. ևրջանիկ էր ամենայն ընտանիք, որովհետեւ նահապետական ազգի մը կենսական շնորհները կը փայլէր ամէն ընտանեաց մէջ, ուր կը տիրէր Աստուծոյ օրհնութիւնը և միաբանական սէր, որուն հիմն էր՝ երկիւղ Տեառն: Բայց, աւանդ, դարուն շար յեղաշրջական ոգին մուտ գործելով՝ ամենայն սրբազան ինչ տակաւ տակաւ հեթանոսական սանձարձակ կրից ենթակայ եղաւ: Դեռ ևս կը հնչէ ականջիւս բարի քրիստոնէից տրտունջը, որ կը դառնային Արմաշու ուխտավայրէն, հանդէպ այնպիսիներուն՝ որ ոչ իրրև ուխտավայր, այլ Կ. Պոլսի և այլ ծովագիւղեայ տեղերէ հոն դիմողներէ՝ դարձուած էր զբոսավայր և կամ զայն քան զայս: Կը յիշեցնէր Ախրիկէի զայթակողութիւնը, որ Ս. Կիպրիանոսի սոնախմբութեան օրով՝ չարամէտ ուսմիկը կ'ուռէր, կ'արքենար, որոց դէմ կը կանգնէր մեծ հայրապետ մը՝ Ս. Ոգոստինոս, ինչպէս և Ի. Կ. Պոլսի Սուրբ Ոսկերեան, որը կը ձաղկէին չարութիւնը և ապա՝ բառանութիւնը: Իսկ յաւիտենական քաղաքին՝ հովիւր՝ այն սովորոյթը որ ըստ ինքեան բարի էին (բայց զեղծունի) այլևս օգտակար չէին ընել հաւատացելոց՝ զանոնց կը վերցնէին և լաւագոյնը և զաւրուն պատշաճաւորը կը կարգադրէին: Կրնանք գուրցել, որ Արեւմտեան աշխարհին մէջ վեցերորդ դարէն վերջը չեն յիշեր ազգայն հանդիսաւորապէս խնջոյքը եկեղեցեաց և կամ ասոր համար կարգաւորուած սրահներու մէջ: Նիւթոյս վրայ աւելի ծանօթութիւն ունենալու փափագողը կրնան ընթեռնուլ Պաթրիֆոլի՝ և մանաւանդ Լըքլէրի¹ հեղինակութիւնը, որ և կը նշանակէ իւր հարիւրէ աւելի աղբիւրք վրայակարգութեամբ և էջերովն ի միասին:

Ո. Կ.

1. P. Batiffol. Dictionnaire de Théologie Catholique, Tome premier. Agapes 551-556.

2. H. Le Clercq. Dictionnaire d'Archéologie Chrétienne et de Liturgie. Agape 775-848.